

letően. Hiányérzetünk marad a kiegyezés utáni korszakkal kapcsolatban. Érdekes lenne megvizsgálni az erdélyi nemzetiségi harcokat, az itteni magyar burzsoázia és arisztokrácia szupremáciás törekvéseit, az egyházak befolyása alól kiszűrt és polgári párttá vált Román Nemzeti Párt megalakulását. Többet érdemelne a munkásmozgalom jelentőségének hangsúlyozása a múlt század kilencvenes éveitől, mert a szakszervezeti és a szociáldemokrata mozgalom kezdetétől a nemzetköziség és az osztályharc gondolatára épült. Az *Adevărul* mellett jelentős volt a Temesváron megjelenő *Volks-wille* s a magyar szociáldemokrata sajtó Aradon, Nagyváradon, Kolozsváron és Marosvásárhelyen. A legnagyobb hibának pedig azt tartjuk, hogy a két világháború közötti időszakban teljesen mellőzi a legáltalában maradt Szociáldemokrata Párt tevékenységét, pedig ez lényeges szerepet játszott a román nép és a magyarság együttműködésében. Kezdetől a nemzet-

köziség alapján állt, és legjobb képviselői a szocialista mozgalom országos egyesítésére törekedtek. Visszautasított minden együttműködést a Magyar Párttal, s elhatárolta magát 1940 után az Erdélyi Párttól. Harcolt a nemzeti egyenjogúsáért, a városi tanácsokban a szabad nyelvhasználatért, a nyelvvizsgák és mindenféle megkülönböztetés ellen. A párt balszárnya már a harmincas évek közepén megvalósította a kommunistákkal az egységfrontot. És talán több teret kellett volna szentelni a Kommunista Párt irányította legnagyobb tömegszervezet, a Városi és Falusi Dolgozók Blokkja tevékenységének...

Mindent egybevetve, Bányai László munkáját történelmi irodalmunk jelentős eredményének tartjuk. Felhívjuk rá szakemberek, nevelők és diákok, művelődésre vágyó olvasók figyelmét, mert történelmünk rengeteg eseményét vetíti eléénk, s nyilvánvalóan bizonyítja kultúrateremtő értékünket.

Jordáky Lajos

Művelődéstörténeti módszerek – művelődéstörténeti feladatok

Művelődéstörténeti központúság jellemzi a romániai magyar történelemtudományt — hangzik el gyakran írásban és szóban, de csak ritkán adódik alkalom annak a felmérésére, hogy jogos-e a megállapítás, a művelődéstörténeti eredmények egyenes arányban állanak-e a valóban sokoldalú művelődéstörténeti kutatásokkal. Dankanits Ádám most megjelent könyve* e téren kényszerít számvetésre, miközben a kutatók figyelmét is új szempontok felé irányítja.

Tanulmánya azzal a törekvéssel, hogy viszonylag teljes forrásanyag feltárásával egy nagy, az erdélyi művelődéstörténetben döntő korszak szellemi arculatát rajzolja meg a számok, a statisztikai felmérések tükrében, úttörő vállalkozás marxista történetírásunkban. Kutatásainak kiindulópontján az erdélyi nyomdászat XVI. századi, külföldi szerzőktől megjelent kiadványai, néhány fennmaradt könyvjegyzék és mindennek előtt a hazai könyvtárak antikvári között őrzött s kimutathatóan a XVI. században már nálunk is olvasott idegen szerzők könyvei (mintegy 2000 kiadvány) álla-

nak. Természetesen mindez csak töredéke annak a könyvmennyiségnek, amely a század olvasóközönségének igényeit szolgálta, de töredékében is része az egésznek, s így elégségesnek bizonyult az olvasmányigényeket jellemző tendenciák felvázolására és az egyes olvasmánycsoportok közötti arányok rekonstruálására. A tanulmányozott forrásanyag méretei és a feldolgozást jellemző statisztikai szemlélet eredményeként művelődéstörténeti kutatásainkban szinte példátlanul biztos alapokon állanak a szerző megállapításai, melyek — és ezt szükséges ismételt is kiemelni — egy teljes művelődési korszakra és a XVI. századbeli Erdély területére vonatkoznak. Eredményei korábbi álláspontokat kérdőjeleznek meg, és új feladatokat jelölnek ki nemcsak a művelődéstörténeti, hanem a történelmi múlt egészére irányuló kutatások számára.

Legfontosabb eredményei három tételben foglalhatók össze:

— az olvasmányanyagban mennyiségi és minőségi szinten a XVI. század negyvenes éveiben olyan átalakulás következett be, amely „művelődési robbanást” jelez;

— ennek a „művelődési robbanásnak”

* Dankanits Ádám: XVI. századi olvasmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

a magyarazatót a szerző az új kommunikációs eszköz, a nyomtatott könyv erdélyi térhódításában látja;

— a fenti gondolatmenet folytatásaként kérdőjelezi meg a művelődéstörténeti szemléletben még mindig domináló *reformáció* → *könyvnyomtatás* → *műveltségi szintemelkedés* képzetet, és azt a *könyvnyomtatás* → *művelődési robbanás* → *reformáció* összefüggéssel helyettesíti.

Olyan eredmények ezek, amelyekkel az elkövetkező művelődéstörténeti kutatásoknak, ha vitatkozva is, de számolnia kell; mi több, ezeket a megállapításokat mindaddig el kell fogadnunk, amíg hasonló teljességre törekvő feldolgozással nem tudjuk megcáfolni.

A felsorolt alapvető eredmények mellett számos olyan kiegészítést hozott ez a kutatás az eddig kialakult művelődéstörténeti képhez, amelyekről, ha röviden is, de szólni kell. Dankanits kideríti, hogy a reformáció korának erdélyi társadalmára legnagyobb hatással a humanista Erasmus és a reformátor Melancthon munkássága volt; igazolja azokat a kutatásokat, akik a svájci reformáció, pontosabban Bullinger szerepének túlértékelésével szálltak szembe; s új eredmények tekinthető a heliocentrikus világmép vagy a politikai gondolkodó Lipsius korai recepciójának bizonyítása is. A többnyire a szakmabeliek érdeklődését felkeltő rész-eredmények sorát tovább is folytathatnánk, de úgy tűnik, fontosabb azokra a kérdésekre fordítani a figyelmet, melyeket a tanulmány megoldatlanul hagyott, illetve amelyekre vitatható válaszokat adott.

A statisztikai felmérésekből kiolvasott következtetések egy módszertani kérdést vetnek fel. A számszerűség a történettudományban is hozzásegít ahhoz, hogy vizsgálódásainkat szilárdabb alapokra helyezzük, de ennek az eljárásnak, mint minden más módszernek, megvannak a maga buktatói is, ami arra kötelez, hogy a számsorokból adódó eredményeket más természetű forrásokkal vessük össze. Hogy ez mennyire érvényes Dankanits tanulmánya esetében is, két példával világítom meg. Az olvasmányanyag számbavétele azt mutatja, hogy Luther munkái viszonylag későn (1537-ben) és kis példányszámban jelentkeztek. Így tehát különösebben nagy hatást nem gyakorolhattak a korabeli olvasóközönségre. Ennek az ellenkezőjét bizonyítja viszont II. Lajos királynak a szebeni tanácshoz küldött levele 1524-ből, amelyben az uralkodó rosszaságát fejezte ki amiatt, hogy a tanács tagok, a polgárok (külön is kiemeli a kereskedőket) Luther írásait terjesztik, olvassák és vitatják. Feltehetően a vallásos propagandának inkább megfelelő kisnyomtatványokról volt szó, ame-

lyek — mint Dankanits is megállapítja — jobban ki voltak téve a pusztulásnak, de kétségtelenül *léteztek* és *olvasták* is őket. Hasonló „optikai csalódás”-ból ered az a megállapítás, hogy a domonkos rendi irodalom hatása meghaladta a ferencesek befolyását a század első évtizedeiben. Köztudott, hogy a két koldulórend közül a domonkos volt az, amelyik jobban megszervezte az oktatást (itt nálunk is már 1508-ban tervezték rendi főiskola létrehozását), a könyvgyűjtésre is nagyobb gondot fordítottak, aminek következtében a domonkos propaganda szolgálatában álló könyveknek eleve nagyobb volt a fennmaradási esélye. A ferencesek, jóllehet nagyobb súlyt helyeztek a vallási propagandára (s hogy milyen eredménnyel, arra az újabb Dózsa-kutatások figyelmeztetnek), a rendi reformok útján is előbb jártak domonkos társaiknál, a könyvtárfejlesztésre pedig — úgy tűnik — kisebb gondot fordítottak, aminek eredményeképpen a reánk maradt könyvanyagban is kisebb súllyal jelentkeznek.

Nehéz feladatot jelentett a szerzőnek az olvasmányok, a könyvforgalom társadalmi hátterének felvázolása. Történetírásunk társadalomtörténeti eredményei távolról sem kielégítőek. A művelődési jelenségek mögött csak homályosan látjuk azt a társadalmi közeget, amely befogadja, terjesztője és létrehozója volt a művelődési értékeknek. Az erdélyi értelmiségi társadalom kialakulásáról, az egyházi és világi értelmiség szétválásának folyamatáról, e réteg történelmi szerepéről néhány év óta pontosabb ismeretekkel rendelkezünk, de még mindig hiányzik az értelmiségi réteg pontos, a lehetőségekhez mérten számszerű számbavétele. Dankanits e téren igen kevés támponttal rendelkezett. Az egyetemet járt értelmiség számának ismerete volt az egyetlen biztos kiindulópontja, és azt az általános feltételezett erdélyi könyvmennyiségből (80 000 kiadvány) levezetett értelmiségi számmal egészítette ki (feltételezi, hogy egy könyvtulajdonosra leg-több 10 könyv jutott, tehát a század végén mintegy 8000 értelmiséggel számolhatunk). Ez a szám semmi esetre sem tükrözi a valóságos helyzetet, mivel a XVI. században hagyományos értelmiségi állás (ide számítva a papi-tanítói rendet, a hivatali szervezetet, a közelebről meghatározhatatlan munkakört betöltő literátus réteget is) aligha haladta meg a három és fél ezret. A nyilvánvaló ellentmondás feloldására két megoldás kínálkozik:

— a szerzőtől feltételezett könyvmennyiség kiszámítására adott kulcsszámok felülvizsgálása;

— szét kell választani (és ez tűnik a járhatóbb útnak) a ténylegesen értelmi-

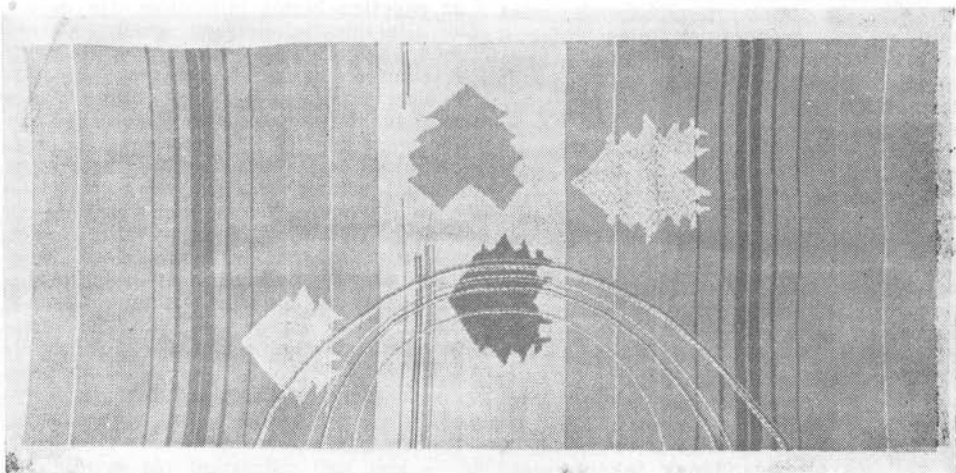
ségi pályákon mozgó könyvolvasókat az írni-olvasni tudó, könyvet forgató, művelődő kézműves, kereskedő polgároktól, akiknek száma a XVI. század elején már tekintélyes lehetett. Így a sokat emlegetett művelődési robbanás is nagyobb távlatot kap: feltűnik mögötte a foglalkozását tekintve nem értelmiségi, de érdeklődésében már értelmiségi vonásokat mutató polgári réteg, melynek képviselői a tanulmányban szereplő XVI. századi könyvtulajdonosok között is ott vannak.

Az írni-olvasni tudás, az olvasnivágyás térhódítása a polgárság körében összefüggésben van az iskolázás terén beálló változásokkal. Dankanits álláspontja szerint a század első évtizedeiben az értelmiség képzésében beálló válság volt az a kihívás, amelyre a legfejlettebb polgári közösségek nyomdák és iskolák alapításával válaszoltak. Tételét az egyetemjárásban jelentkező hanyatlással támasztja alá. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. A hazai iskolázásra vonatkozó adatok éppen a XV—XVI. századforduló körüli évtizedekben szaporodnak meg. (Sajnos, a szerzőnek a XIV. századi fejlett iskolahálózatra vonatkozó hipotézise téves forrásértelmezésen alapul: a pápai tizedjegyzékben szereplő két kis falucska, Kásztó és Berény *scholasticusa* nem iskolamester volt. Ez a megjelölés abban a korban olyan klerikusokra vonatkozott, akik csak az alsóbb egyházi rendeknek voltak birtokosai, tanulmányaikat nem fejezték be, s így elképzelhető, hogy az

említett két scholasticus időlegesen látta el a pap nélkül álló két egyház szolgálatát.) A nagyobb településekben lévő iskolákban a tanulni vágyók a XV. század végétől már megszerezhették a „hét szabad művészet“ keretébe tartozó ismereteket (a sárospataki iskola számára készült Szalkai-kódex bizonyítja ezt). Fontos ezt hangsúlyozni, mert a korábbi időszakban külföldet járt diákok nagyobb része tulajdonképpen beérte ezeknek az ismereteknek a birtoklásával. Mivel az egyetemi tanulmányok nagy anyagi erőfeszítést igényeltek, elképzelhető, hogy inkább a Mátyás halála után bekövetkező gazdasági nehézségek, zúzavarak kényszerítették arra a hazai polgárságot, hogy helyi iskolákban taníttassák gyermekeiket, s így ez a „kihívás“ is hozzájárulhatott a hazai oktatás szintjének emelkedéséhez. Természetesen az itt emondottak szintén nélkülözik a megfelelő bizonyítóanyagot, de figyelmeztethetnek arra, hogy e téren is sürgető a kutatások idestova egy évszázada elejtett fonalának felvétele.

A bemutatott eredmények, az új szempontok és módszerek révén a XVI. századi *olvasmányok* megjelentetése tudományos könyvkiadásunk fontos eseménye. Dankanits Ádám munkája azonban nem zárt le egy kérdéscsoportot, ellenkezőleg: a vele vitakozó, a tételeiben kételkedő történészeket egy egész sor kérdés tisztázására ösztönzi. És ez a könyv nagyon nagy érdeme.

Tonk Sándor

Sajgó Fodor Erzsébet: **Ősz**